

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه یزد
دانشکده زبان و ادبیات
گروه زبان و ادبیات عربی

پایان نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
زبان و ادبیات عربی

بررسی اسم‌های معرفه مبهم در قرآن کریم

استاد راهنما:
دکتر وصال میمندی

استاد مشاور:
دکتر محمد علی سلمانی مروست

پژوهش و نگارش:
فاطمه پورخدا بخش

دی ماه 92

تقدیرم بہ:

تقدیرم بہ مہربان فرشتگانہ کی کہ:

حرفات ناب باور بودن، لذت و غرور دا زندگی، حسرت خواستن، عظمت

رسیدن و تاملی تکیہ و زیبای زندگی م، مدیون حضور سرآسمانہ است.

تقدیرم بہ خاندانہ عزیزم.

قدر دانی

تسکایا پس مجھ کو ص خدا ہی است کہ رشمر را آفریده و بہ او قدرت اندیشیدن داده و
ہاتھی بلای تو ۔ ہ را در وقت و شادہ و اورا امر بہ تلاش و کوشش نہ ووداہنمایا فی را برای
ہدایت وی فرستادہ است۔

پس از ارادت خاضعانہ بہ درگاہ خداوند ہی تا لازم است از ہاتھ تاجہ ند جناب آقای دکتر
وصال میہندی، ارتاد راہنمای نامین کیا یابہش را بدرقہ راہ این زونہ مرداشتہ، و از ہمان
قدم بہ قدم ہمراہ و ہمراہ گام ایہ جانب ہودہ و از ارادہ ہر کونہ در تالیہ علق و تجربیات فروگذاری
نکرده، کمال رپاس را بہ جای آوومہ مراتب رپاس خود را نہبت بہ تادار جہ ند جناب
آقای دکتر محمد علان سمانی ہر و رست تادہ شاور این پایان نامہ، کہ با سعہ صدر و ژرف نگاہی در
تہیہ این تحقیق ما را مورد لطف خود قرار دادند و راہنمای لازم را تسکیم و ذہر و قدر دانی میدیم۔

چکیده

بنابه رأی مشهور و مورد اجماع نحویان دو اسم از اسم‌های معرفه یعنی اسم اشاره و اسم موصول، مبهم هستند و برخی دیگر از نحوپژوهان ضمیرغایب را نیز به این دو افزوده‌اند. این پژوهش سعی نموده تا ضمن بررسی انواع معرفه و تعریف واحکام آنها، این سه اسم مبهم (اسم اشاره، اسم موصول و ضمیرغایب) را در آیات قرآن مورد بررسی قرار دهد. مراد از اسم‌های اشاره مبهم در این تحقیق، اسم‌های اشاره بدون مشارالیه در آیات قرآن هستند و منظور از اسم موصول مبهم، اسم‌های موصول خاصی نظیر الَّذِي، الَّتِي و... هستند که نیامدن يك اسم معرفه قبل از آنها، سبب وجود ابهام در آنها می‌گردد. ضمایر مبهم در این پژوهش ضمایرغایبی هستند که قبل از این ضمایر مرجع صریحی ذکر نشده تا ابهام را برطرف کند. در قرآن از هنر ابهام‌گویی استفاده شده که در پاره‌ای موارد با استفاده از دیدگاه‌های مفسران به ذکر معانی آنها پرداخته شده است. این پروژه حدود یکصدوشش اسم اشاره‌ی بدون مشارالیه را مورد بررسی قرار داده و به پنجاه وهفت اسم موصول بدون موصوف پرداخته و هم‌چنین چهل وهشت ضمیر بدون مرجع را مورد ارزیابی قرار داده است. کلید واژه‌ها: قرآن کریم، اسم‌های معرفه، مبهمات، اسم اشاره، اسم موصول، ضمیر.

الملخص

المشهور في النحو أن أسماء المعرفة ستة؛ وهي: المضمَر والعَلَم و اسم الإشارة و اسم الموصول و المعرّف بالألف والمضاف بالمعرفة، وأضاف إليها بعض النحويين، المعرّف بالنداء أيضاً، وجعلوها سبعة أسماء.

ليس بعض هذه الاسماء كاملاً وتاماً في المعنى بل يحتاج الى كلمة أو جملة لتكمل معناها وتزيل إبهامها؛ منها اسم الإشارة؛ لأنّ اسم الإشارة يحتاج إلى المشار إليه لتمام معناه وإزالة الإبهام من الإشارة. ومنها اسم الموصول؛ لأنّ اسم الموصول يحتاج إلى الصلة التي تبين المراد منه ولا نجد في الكلام العربي، موصولة دون أيّ صلة. أمّا أسماء الموصول الخاصة، مثل الذي، التي و فروعها، فلا يرفع إبهامها كاملاً إلّا إذا كانت مسبوقه باسم معرفة تأتي هذه الأسماء صفةً لها. ومن هذه الأسماء الضمير الغائب الذي يحتاج إلى مرجع أو معاد ليبيّنه ويفسّره، أمّا إذا لم يذكر للضمير الغائب مرجعٌ ومفسّرٌ، ففيه إبهام.

قد استفاد في القرآن الكريم من فنّ الإبهام الذي قام بذكر المعاني بعضهم مع الاستفادة من آراء المفسرين. بحثت هذه الدراسة عن مئة وستة أسماء إشارة دون مشار إليه، سبعة وخمسين اسماً موصولاً دون موصوف وإيضاً ثمانين وأربعين ضميراً مبهماً دون معاد. الكلمات الرئيسية: القرآن الكريم، الأسماء المعرفة، المبهمات، اسم الإشارة، اسم الموصول، الضمير.

فهرست مطالب

مقدمه ..... ح

فصل اول: کلیات تحقیق

الف) تعریف موضوع (تعریف مسأله، هدف از اجرا و کاربرد نتایج تحقیق): ۳

ب) سابقه تحقیق: ۴

د) سؤالات پژوهشی: ۵

ه) روش تحقیق: ۵

فصل دوم: اسم‌های معرفه و نکره

۱-۲: معرفه و نکره و پیشینه‌ی آن ۹

۲-۲: علامت‌های نکره ۱۰

۳-۲: انواع معرفه ۱۱

۱-۳-۲: مراتب اسم‌های معرفه ۱۳

۲-۳-۲: اسم‌های معرفه مبهم ۱۴

۱-۲-۳-۲: تقسیم‌بندی اسم‌های مبهم ۱۹

۲-۲-۳-۲: اسم اشاره بدون مشارالیه ۱۹

۳-۲-۳-۲: اسم موصول بدون صله ۲۰

۴-۲-۳-۲: ضمائر غایب بدون مرجع ۲۱

۴-۲: ضمیر ۲۲

۱-۴-۲: انواع ضمیر ۲۲

۲-۴-۲: ضمیر غایب ۲۳

۳-۴-۲: اقسام ضمیر ۲۵

۴-۴-۲: ضمیر فصل ۲۹

۱-۴-۴-۲: شروط اسم قبل از ضمیر فصل ۳۰

- ۲-۴-۴-۲: شروط اسم بعد از ضمیر فصل ۳۰
- ۲-۴-۵: ضمیرشأن: (ضمیر قصه، ضمیر امر، ضمیر حدیث ویا: ضمیر مجهول...) ۳۱
- ۲-۴-۵-۱: احکام ضمیرشأن ۳۱
- ۲-۵: مرجع ضمیر ۳۲
- ۲-۵-۱: ضمائر غایب از نظر ذکر مرجع آنها در کلام ۳۳
- ۲-۵-۲: مواضعی که مرجع ضمیر لفظاً ورتبه مؤخر می آید ۳۵
- ۲-۶: اسم اشاره ۳۷
- ۲-۶-۱: اقسام اسم اشاره ۳۷
- ۲-۷: اسم موصول ۴۱
- ۲-۷-۱: اقسام موصول ۴۱
- ۲-۷-۱-۱: موصولات حرفی ۴۱
- ۲-۷-۱-۲: اسمهای موصول ۴۲
- ۲-۷-۲: صلهی موصول ۴۶

فصل سوّم: اسمهای اشاره‌ی مبهم در قرآن کریم

- ۳-۱: اسمهای اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «بقره» ۴۹
- ۳-۲: اسمهای اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «آل عمران» ۵۳
- ۳-۳: اسمهای اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «نساء» ۵۶
- ۳-۴: اسمهای اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «مائده» ۶۰
- ۳-۵: اسمهای اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «انعام» ۶۵
- ۳-۶: اسمهای اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «اعراف» ۶۵
- ۳-۷: اسمهای اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «انفال» ۶۹
- ۳-۸: اسمهای اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «توبه» ۷۱
- ۳-۹: اسمهای اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «یونس» ۷۲

- ۱۰-۳: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «هود» ۷۴
- ۱۱-۳: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «یوسف» ۷۷
- ۱۲-۳: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «ابراهیم» ۷۸
- ۱۳-۳: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «نحل» ۷۹
- ۱۴-۳: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «اسراء» ۸۰
- ۱۵-۳: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «کهف» ۸۲
- ۱۶-۳: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «مریم» ۸۴
- ۱۷-۳: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «طه» ۸۴
- ۱۸-۳: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «انبیاء» ۸۵
- ۱۹-۳: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «حج» ۸۶
- ۲۰-۳: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «مؤمنون» ۸۶
- ۲۱-۳: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «نور» ۸۹
- ۲۲-۳: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «فرقان» ۸۹
- ۲۳-۳: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «شعراء» ۹۰
- ۲۴-۳: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «قصص» ۹۱
- ۲۵-۳: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «عنکبوت» ۹۲
- ۲۶-۳: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «روم» ۹۳
- ۲۷-۳: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «لقمان» ۹۳
- ۲۸-۳: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «احزاب» ۹۴
- ۲۹-۳: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «سیأ» ۹۵
- ۳۰-۳: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «فاطر» ۹۶
- ۳۱-۳: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «ص» ۹۶
- ۳۲-۳: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «غافر» ۹۹

- ۳-۳۳: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «دخان» ۹۹
- ۳-۳۴: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «محمد» ۱۰۰
- ۳-۳۵: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «فتح» ۱۰۱
- ۳-۳۶: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «ق» ۱۰۱
- ۳-۳۷: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «طور» ۱۰۲
- ۳-۳۸: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «نجم» ۱۰۲
- ۳-۳۹: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «واقعه» ۱۰۳
- ۳-۴۰: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «حشر» ۱۰۳
- ۳-۴۱: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «جمعه» ۱۰۴
- ۳-۴۲: اسم اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «منافقون» ۱۰۴
- ۳-۴۳: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «قلم» ۱۰۵
- ۳-۴۴: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «نازعات» ۱۰۶
- ۳-۴۵: اسم‌های اشاره‌ی مبهم در سوره‌ی «فجر» ۱۰۷

فصل چهارم: اسم‌های موصول مبهم در قرآن کریم

- ۴-۱: اسم‌های موصول مبهم در سوره‌ی «بقره» ۱۱۱
- ۴-۲: اسم‌های موصول مبهم در سوره‌ی «آل عمران» ۱۱۹
- ۴-۳: اسم‌های موصول مبهم در سوره‌ی «نساء» ۱۲۲
- ۴-۴: اسم‌های موصول مبهم در سوره‌ی «مائده» ۱۲۶
- ۴-۵: اسم موصول مبهم در سوره‌ی «انعام» ۱۲۷
- ۴-۶: اسم‌های موصول مبهم در سوره‌ی «اعراف» ۱۲۸
- ۴-۷: اسم‌های موصول مبهم در سوره‌ی «انفال» ۱۲۹
- ۴-۸: اسم‌های موصول مبهم در سوره‌ی «یونس» ۱۳۰
- ۴-۹: اسم موصول مبهم در سوره‌ی «یوسف» ۱۳۲

- ۱۰-۴: اسم‌های موصول مبهم در سوره‌ی «اسراء»..... ۱۳۳
- ۱۱-۴: اسم موصول مبهم در سوره‌ی «حجّ» ۱۳۴
- ۱۲-۴: اسم موصول مبهم در سوره‌ی «نور» ۱۳۵
- ۱۳-۴: اسم موصول مبهم در سوره‌ی «فرقان» ۱۳۵
- ۱۴-۴: اسم‌های موصول مبهم در سوره‌ی «نمل» ۱۳۶
- ۱۵-۴: اسم‌های موصول مبهم در سوره‌ی «قصص» ۱۳۷
- ۱۶-۴: اسم موصول مبهم در سوره‌ی «لقمان» ۱۴۰
- ۱۷-۴: اسم‌های موصول مبهم در سوره‌ی «احزاب» ۱۴۱
- ۱۸-۴: اسم‌های موصول مبهم در سوره‌ی «فاطر» ۱۴۲
- ۱۹-۴: اسم موصول مبهم در سوره‌ی «زمر» ۱۴۳
- ۲۰-۴: اسم موصول مبهم در سوره‌ی «غافر» ۱۴۳
- ۲۱-۴: اسم‌های موصول مبهم در سوره‌ی «فصلت» ۱۴۵
- ۲۲-۴: اسم موصول مبهم در سوره‌ی «احقاف» ۱۴۶
- ۲۳-۴: اسم موصول مبهم در سوره‌ی «محمّد» ۱۴۷
- ۲۴-۴: اسم موصول مبهم در سوره‌ی «نجم» ۱۴۸
- ۲۵-۴: اسم موصول مبهم در سوره‌ی «مجادله» ۱۴۹

فصل پنجم: ضمایر مبهم در قرآن کریم

- ۱-۵: ضمایر مبهم سوره‌ی «بقره» ۱۵۳
- ۲-۵: ضمایر مبهم سوره‌ی «آل عمران» ۱۵۸
- ۳-۵: ضمایر مبهم سوره‌ی «نساء» ۱۶۰
- ۴-۵: ضمایر مبهم سوره‌ی «مائده» ۱۶۴
- ۵-۵: ضمایر مبهم سوره‌ی «انعام» ۱۶۶
- ۶-۵: ضمایر مبهم سوره‌ی «اعراف» ۱۷۰

١٧٢	٥-٧: ضمائر مبهم سورہی «انفال»
١٧٥	٥-٨: ضمائر مبهم سورہی «توبہ»
١٧٩	٥-٩: ضمائر مبهم سورہی «ہود»
١٨٢	٥-١٠: ضمائر مبهم سورہی «یوسف»
١٨٤	٥-١١: ضمیر مبهم سورہی «ابراہیم»
١٨٧	٥-١٢: ضمیر مبهم سورہی «عنکبوت»
١٨٧	٥-١٣: ضمیر مبهم سورہی «روم»
١٨٨	٥-١٤: ضمیر مبهم سورہی «سجدہ»
١٩٠	٥-١٥: ضمیر مبهم سورہی «سبا»
١٩١	٥-١٦: ضمیر مبهم سورہی «زخرف»
١٩١	٥-١٧: ضمائر مبهم سورہی «واقعہ»
١٩٣	٥-١٨: ضمیر مبهم سورہی «قلم»
١٩٥	٥-١٩: ضمیر مبهم سورہی «انسان»
١٩٦	٥-٢٠: ضمائر مبهم سورہی «فجر»
١٩٧	٥-٢١: ضمائر مبهم سورہی «شمس»

نتیجہ گیری

٢٠١	نتیجہ
-----	-------

الملخص العربي

٢٠٥	١-١: المعرفة والنكرة وقدمتهما
٢٠٥	١-٢: علامات النكرة
٢٠٥	١-٣: انواع المعارف
٢٠٦	١-٤: الأسماء المعرفة المبهم
٢٠٦	١-٤-١: تعريف المبهم في اللغة والاصطلاح

- ٢٠٧.....٢-٤-١: تقسيمات الأسماء المبهمة.....
- ٢٠٧.....١-٢-٤-١: الأول: أسماء الإشارة دون مشار إليه.....
- ٢٠٨.....٢-٢-٤-١: الثاني: الأسماء الموصولة دون الصلة.....
- ٢٠٨.....٣-٢-٤-١: الثالث: الضمير الغائب دون المرجع والمفسر.....
- ٢٠٩.....١-٣-٢-٤-١: مرجع الضمائر المبهمة.....
- ٢٠٩.....٥-١: بعض أسماء الإشارة المبهمة في القرآن.....
- ٢١٠.....٦-١: نماذج من الأسماء الموصولة المبهمة في القرآن.....
- ٢١١.....٧-١: نماذج الضمائر المبهمة في القرآن.....
- ٢١٣.....٨-١: النتيجة.....
- ٢١٤..... فهرست منابع ومآخذ.....

﴿إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا﴾ (اسراء: ۱۷، ۹)؛ همانا این قرآن خلق را به راست تر و استوارترین طریقه هدایت می کند و اهل ایمان را که نیکوکار باشند به اجر و ثواب عظیم بشارت می دهد.

قرآن کریم، شاهکار ادبیات و هنر است برخلاف کتاب های آسمانی گذشته، در گذر حوادث تاریخ، از تحریف به دور مانده و آیات آن همگی وحی الهی است. به یقین آموزه های چنین کتابی علاوه بر این که راه زندگی را به بشر نشان داده و او را به سعادت اخروی راهنمایی می کند، متناسب با ذوق و روحیه هنر دوستی و زیبایی خواهی بشر و در راستای کشف حقایق و نکته های پنهان آن نیز هست. این کتاب از همان آغاز نزول مورد توجه و مطالعه محققان مخصوصاً دانشمندان اسلامی و حتی غیراسلامی قرار گرفته است. در مورد هریک از علوم آن کتابهای متعددی به رشته تحریر درآمده است و در طول این مدت، صدها تفسیر بر آن نوشته شده است. سخن گفتن در مورد چنین کتابی کاری سهل و آسان نیست. حتی دانشمندان و مفسران بزرگ نیز هرگز با قاطعیت در موضوع های قرآن ادعایی نکرده، بلکه غالباً هر بیانی را با «والله أعلم» ختم کرده اند ماهیت کتابی که برای هدایت همیشگی بشر نازل شده، جز این نمی تواند باشد.

از موارد قابل توجه و شایسته ی تحقیق در قرآن می توان به اسم های معرفه مبهم در قرآن اشاره نمود که به عنوان یکی از زیبایی های قرآن قابل تدبّر و تفکر است. امری که در تمام آثار موجود به چشم می خورد اختلاف نظر مفسران نسبت به یک موضوع است. این اختلافات را در مورد اسم های معرفه مبهم نیز می بینیم. در این تحقیق ضمن طرح مسأله و ذکراقوال و بررسی آنها، قرائن و شواهدی در ردّ یا تأیید هر یک بیان کرده ایم و در پاره ای موارد از نظر معانی نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

اسم های معرفه مبهم شامل اسم اشاره ی بدون مشارئیه و اسم موصول بدون صله و ضمیر غایب بدون مرجع هستند. از آنجایی که اندیشمندان علم صرف و نحو مثل خلیل بن احمد درالعین، سیبویه در الکتاب، ابن حاجب در کافیه، مبرد در المقتضب، رضی استرآبادی در شرح-

کافیه ابن حاجب، ابن هشام انصاری در شرح ابن عقیل و شرح قطرائندی و بلّ الصدی و زمخشری در المفضلّ و عباس حسن در نحو وافی و... به این اسم‌ها پرداخته‌اند و این تحقیق قصد دارد به‌طور جداگانه و به شکل مجزاً این اسم‌ها را معرفی کرده و به آنها پرداخته و آنها را معرفی کند.

از این روی فصل اول براساس شیوه‌ی نگارش پایان‌نامه‌های دانشگاهی، شامل کلیات تحقیق (تعریف موضوع، پیشینه‌ی تحقیق، سوالات پژوهش، روش تحقیق) می‌شود.

فصل دوم به تعریف معرفه و نکره پرداخته و سپس علامت‌های نکره و انواع معرفه و درجه‌ی تعریف معارف را آورده است. در معرفی اسم‌های معرفه مبهم ابتدا به تعریف مبهم از نظر لغوی و اصطلاحی پرداخته و همچنین نظرات علمای نحودر مورد این اسم‌ها بیان کرده و سپس تقسیمات اسم‌های معرفه مبهم را به‌طور کامل به ترتیب، اسم اشاره‌ی بدون مشارالیه، و اسم موصول بدون صله و ضمائر غایب بدون مرجع را ذکر کرده است. در ادامه به ذکر اسم‌های معرفه‌ی مبهم می‌پردازد و طریقه‌ی رفع ابهام در هر کدام از آنها را بیان می‌کند. سپس اقسام ضمائر و مرجع ضمیر غایب، اسم اشاره و اقسام آن، اسم موصول، اقسام موصولات و صله را بیان کرده است.

در فصل سوم اسم‌های اشاره مبهم در قرآن را به ترتیب سوره‌های قرآن ذکر نموده و با استفاده از تفاسیر متعدّد به مشارالیه حذف شده و علت حذف آن پرداخته است.

در فصل چهارم، اسم موصول‌های مبهم در قرآن را ذکر نموده و به بررسی موصوف حذف شده و ابهام در آن اسم موصول پرداخته و با استفاده از نظرات مفسران قرآن ابهام را از آن جمله برطرف نموده است.

و در فصل پنجم به ذکر ضمیرهای غایب بدون مرجع در قرآن پرداخته و با استفاده از دیدگاه‌های مفسران بزرگ در مورد مرجع این ضمائر، که برخی از این مفسران نظرات مختلفی در مورد مرجع ضمیر غایب داشتند و در این زمینه هم عقیده نبودند و این ناهماهنگی در ذکر مرجع ضمائر غایب، باعث ابهام شده و با تأمل در این آیات و توجه در نظرات متعدّد این مفسران می‌توان به رفع ابهام از مرجع ضمیر کرده و ابهام را از آن آیه برطرف نمود.

فصل اوّل:

كليات تحقيق

الف) تعریف موضوع (تعریف مسأله، هدف از اجرا و کاربرد نتایج تحقیق):

یکی از مباحث مطرح در شناخت اسم، بحث نکره و معرفه و انواع آن است. در کتب قدیم صرف و نحو از بین اسم‌های معرفه، اسم‌های اشاره و موصول و حتی ضمائر غایب را تحت عنوان مبهمات آورده‌اند که ابهام آنها به ترتیب توسط مشارالیه، صله‌ی موصول و مرجع ضمیر برطرف می‌شود. در زبان عربی و بخصوص در قرآن کریم در موارد بسیاری هرکدام از این اسم‌های معرفه مبهم به گونه‌ای آورده شده‌اند که هم‌چنان ابهام دارند و درکشف آنها بیش از یک احتمال مطرح است. از این رو اندیشمندان و قرآن‌پژوهان در پی فهم معانی نهفته در ورای این اسم‌های مبهم در قرآن بوده‌اند. علمای مسلمان اعم از شیعه و سنی در کتب ادبی بخصوص کتب تفسیری به این قسم از مبهمات پرداخته‌اند و درباره مرجع ضمیرغایب و مشارالیه اسم اشاره و موصوف اسم موصول نظراتی متفاوت داده‌اند. اما تاکنون آرا و دیدگاه‌های متنوع مفسران در زمینه‌ی این موضوع در قرآن گردآوری و مورد تحلیل و بررسی قرار نگرفته است. این پژوهش ابتدا به بیان اسم‌های معرفه و هم‌چنین اسم‌های معرفه مبهم می‌پردازد و سپس اسم‌های معرفه مبهم را در کل قرآن از دیدگاه مفسران شیعه و سنی مطرح و به بررسی و تحلیل آنها اقدام می‌کند و با مقایسه دیدگاه‌های آنان، نقاط اشتراک و افتراق آنها را استخراج نموده و مورد تحلیل قرار می‌دهد. نتایج این تحقیق می‌تواند در حیطه‌ی صرف و نحو و علوم قرآنی کاربرد داشته باشد و علاوه بر دانشجویان و پژوهشگران هر یک از رشته‌های فوق، تمام علاقه‌مندان به قرآن در کلیه مجامع علمی اعم از دانشگاه و حوزه و ... می‌توانند از دستاوردهای آن استفاده کنند.

ب) سابقه تحقیق:

پیشینه این تحقیق به نخستین آثار صرفی و نحوی برجای مانده از علمای صرف و نحو عرب می‌رسد: قدیمی‌ترین کتابی که به اسم‌های مبهم پرداخته «الکتاب» (۱۴۰۴ق) سیبویه (۱۸۰ق) است که گفته الأسماء المبهمة: اسم‌های اشاره، ضمائر غایب و آنچه شبیه این اسم‌هاست. ابوالعباس محمد بن یزید المبرّد (۲۸۵ق) در جلد دوم «المقتضب» (۱۴۱۵ق) به تصغیر اسم‌های مبهم می‌پردازد. زمخشری (۵۳۸ق) در کتاب خود «المفصل» (۱۴۲۰ق) ضمیر را نکره مبهم می‌داند. محمد بن حسن استرابادی (۶۸۶ق) در «شرح الکافیة ابن حاجب» (۱۴۱۹ق) به مبهمات می‌پردازد. ابن هشام انصاری (۷۶۱ق) در «شرح شذور الذهب» (۱۲۳۷ق) آورده که اگر مرجع ضمیر نکره باشد ضمیر هم نکره است. وی هم‌چنین در کتاب «شرح قطر الندی و بل الصدی» (۱۴۱۱ق) به انواع معرفه می‌پردازد. سیوطی (۹۱۱ق) در «الأشباه و النظائر فی النحو» (۱۴۰۶ق) ضمائر را به عنوان الأسماء المبهمة می‌داند. سید شریف جرجانی در «حاشیه شریفیه بر کافیة ابن حاجب» (۱۳۳۹ق) در بحث معرفه به مبهمات می‌پردازد. فائد مبارک الأبیاری (۱۰۱۶ق) ضمیر را اعرف المعارف می‌داند و اسم موصول و اسم اشاره را اسم مبهم می‌داند. عباس حسن در «النحو الوافی» (۱۳۹۸ق) بیان داشته که ضمیر بدون مرجع ابهام دارد. محمود احمد نخله در کتاب «فی المصطلح النحوی» (۱۹۹۴م) به اقوال مختلف نحویین در مورد مبهمات می‌پردازد. سید علی حسینی در «الروضة الندیة فی شرح النهجة المرضیة» (۱۳۷۴ش) تقسیم‌بندی اسم اشاره، اسم موصول و ضمائر می‌پردازد. حسین عباس الرفایعه در «العدول عن المطابقة فی العربیة» (۱۴۳۲ق) به مرجع ضمیر می‌پردازد. عبدالرحمن عزیز مصطفی در پایان‌نامه خود به نام الضمیر المبهمة فی القرآن الکریم (۱۴۲۳ق) و محمدعلی حسنین در رساله خود به نام المبهمات الثلاثة الضمیر، الاشارة و الموصول بین النحاة و القراء (۱۴۰۱ق)، در مورد ضمیر و اشاره و موصول بین نحویان صحبت می‌کند و الحمد منیره محمود در مقاله‌ای در مورد ضمیر مبهم و اسم اشاره بدون مشارالیه و اسم موصول بدون موصوف پرداخته است با نام «المبهمات

وخصائصها في النحو العربي» (۱۴۱۹ق) و از جمله کتاب‌های تفسیری که به مرجع ضمیر مبهم در قرآن پرداخته‌اند: مجاز القرآن معمر بن مثنیٰ (قرن ۳)، التبیان الطوسی (قرن ۵)، الکشاف الزمخشری (قرن ۶)، مجمع البیان الطبرسی (قرن ۶)، المیزان علامه طباطبایی (قرن ۱۵) و تفسیر نمونه از آیت الله مکارم شیرازی در قرن معاصر است.

د) سوالات پژوهشی:

- ۱- اسم‌های معرفه مبهم در صرف و نحو عربی کدامند؟
- ۲- مبهم آوردن ضمیر غایب، اسم اشاره و اسم موصول در قرآن چه تأثیری در آفرینش معانی جدید دارد؟
- ۳- نظر و دیدگاه قرآن پژوهان در مورد مرجع ضمیر مبهم چیست؟

ه) روش تحقیق:

این تحقیق از نوع بنیادی و روش بررسی آن تحلیلی- توصیفی است که به شیوه‌ی کتابخانه‌ای صورت می‌گیرد. بدین ترتیب که نخست مطالب مرتبط با موضوع از منابع استخراج و فیش برداری شده و آن‌گاه، یافته‌ها مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد و براساس طرح پایان‌نامه تنظیم و ارائه می‌شود.

فصل دوّم

اسم‌های معرفه و نکره